

ՀԱՄՇԵՆՆԱԿԱՆ

«ՀԱՄՇԵՆ» ՀԱՅՐԵՆԱԿՑԱԿԱՆ-ԲԱՐԵԳՈՐԾԱԿԱՆ ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅԱՆ ԱՄՍԱԹԵՐԹ

Անվճար

ՏՐԱՊԻԶՈՆ ԵՒ ՀԱՄՇԵՆ, ՄԵՐ ՄԷՐ, ՄԵՐ ԹԱԽԻԾ

Ձեռնարկներ կան, որոնք իրենց զուարճալի ընթացքով ոչ միայն հրճուանքով եւ ուրախութեամբ կը պատեն մեզ, այլ նաեւ կը ջերմացնեն եւ կը հարստացնեն մեր ներաշխարհը, յիշատակելի ապրումներով կը թափանցեն մեր հոգիներէն ներս եւ անմոռանալի հետք մը կը ձգեն մեր սրտերուն մէջ: Այդպիսին էր Հ.Օ.Ս. ի Թորոնթոյի «Ռուբինա» մասնաճիւղի կազմակերպած Տոնակաճառի 21-րդ ձեռնարկ-խրատախաչանքը ձօնուած Տրապիզոն նահանգին եւ Համշէնին:

Երբ, Հոկտեմբեր 18, 2014, երեկոյեան ժամը 7-ին Թորոնթոյի Հայ Կեդրոնի սրահը լեցուն էր շուրջ 400 ազգայիններով. եկած էին միասնաբար տօնախմբելու Տրապիզոնի եւ Համշէնի նուիրուած 21-րդ Տոնակաճառի Օրը:

Սրահի մուտքը պատշաճօրէն զարդարուած էր օրուայ խորհուրդը իմաստաւորող ազդերով եւ նկարներով: Երբ սրահին դռները բացուեցան, հիւրերը դիմաւորուեցան ազգային տարազներով ընկերուիկներու եւ պարմանուիկներու կողմէ, որոնց հրամցուեցաւ կեռասի ըմպելիք եւ Համշէնի յատուկ կաղինով պատրաստուած տուրմ:

Այստեղ տեղին է յիշել, որ այս տարի եւս պատրաստուած էր բովանդակալից գիրք մը նուիրուած Տրապիզոնի եւ Համշէնի: Երկար ամիսներու պրպտումներու եւ անխոնջ աշխատանքի արդիւնք այս գիրքէն օրինակ մը տրուեցաւ իւրաքանչիւր ընտանիքի: Գիրքը ամբողջացուած է 166 պատկերազարդ, գունաւոր եւ սեւ ձերմակ էջերով, որու կողքի էջին հովանաւորն է Տիկ. Ռիթա Շեմիլեան: Գիրքին բովանդակութիւնը կ'ընդգրկէ Տրապիզոնի եւ Համշէնի եւ շրջաններու աշխարհագրական, պատմական, մշակութային եւ սովորոյթային երեւոյթները, հարստացնելով մեր գիտելիքներու եւ տեղեկութիւններու պաշարը: Գիրքին մէջ տեղ տրուած է նաեւ անգլերէն յայտարարումներով տեղեկագրութիւն մը Տրապիզոնի եւ Համշէնի մասին: Ընդհանուրով եւ գիրքը պատրաստող ընկերուիկները: Վարձքերնիդ կատար:

Սրահի մուտքի աջին զետեղուած էին շրջանը խորհրդանշող եգիպտացորենով յարդարանքներ, իսկ կողքին՝ թէյասեղան մը Տոնակաճառի յատուկ թէյի գաւաթներով եւ ինքնառններով: Բեմին երկու կողմերու պատերուն վրայ զետեղուած էին ցուցանակներ, որոնք կը ներկայացնէին շրջանի քաղաքներն ու իշխաններու անունները:

Ձեռնարկին մեկնարկը սկսաւ Տոնակաճառի յանձնախումբի ատենապետուի ընկերուի Հուրի Նաճարեանի բարի գալուստի ջերմ խօսքերով. որմէ ետք ան անցաւ օրուան նուիրուած նպատակին

ՎՕՄԻ Թորոնթոյի «Ռուբինա» մասնաճիւղի
ՏՐԱՊԻԶՈՆ ՆԱՀԱՆԳ ԵՒ ՀԱՄՇԵՆ
ՕՐՏՈՒ, ՄԱՍՄՈՒ, ԿՐԵՄՈՒ, ԱՐՏԱԲԻՆ, ԲԻԶԷ, ՀՈՒՍ, ԲԻՆՅԷ, ՏՐԱՊԻԶՈՆ
Երեկոյեան ժամը 7:30-ին
Հայ Կեդրոնի սրահին ներս
45 Hallerown Place, Toronto
ԳԵՂԱՐՈՒԵՍԱԿԱՆ ԶԱԿԻՐԵ ԶԱՅՏԱԳՐ
ԱՄԼՆԱԿԱՆ ԵՐԱԾՇՏՈՒԹՅՈՒՆ ԵՒ ԵՐԵՎԱՆԻ
ՏՈՂԻԿ ԽՐԱՄԵՆԻՆԸ
Մասնակցութեան սակ՝ \$65
մինչեւ 25 փարեկան՝ \$45
Հաճեցէք ձեր սեղանները պահովել հետաձայնելով՝
Վիքտորիա Խաչատրեանին 905-472-5487
Հուրի Նաճարեանին 416-498-6941
Տրապիզոնի Կազմակերպչին 905-882-4345
Սոնիա Գրաճեան 416-783-8486

վերաբերող կարգ մը մանրամասնութիւններու՝ հետեւեալ մեկնաբանութիւններով. Հայ Օգնութեան Միութիւնը, հաւատարիմ իր առաքելութեան, բարեսիրական գործունէութեան կողքին կը ջանայ պահել եւ յաջորդ սերունդին փոխանցել հայկական մշակոյթն ու ասանդութիւնները՝ մեր ազգի ժառանգութիւնը: Տոնակաճառի

Օրերու ոգեկոչումը այն նախածեռնութիւններէն է, որ ձիգ մըն է արմատներու ճանաչման եւ ինքնութեան պրպտումի, մենք զմեզ ճանչնալու: Համշէնի պահպանուած բարբառը լաւագոյն փաստն է համշէնցիին հայկական ինքնութեան: Կողջունենք համշէնցիին զարթօնքը՝ պահպանելու իրենց ինքնութիւնը, լեզուն,

պարն ու երգը եւ փառքերը, կողջունենք նաեւ նորաստեղծ համշէնցիներու «Հատիկ» միութիւնը եւ «Գօր» համշէնցիներու բարբառով առաջին ամսաթիւնը: Տոնակաճառի Օրուան ոգեկոչման ընդմէջէն մենք ալ մեր կարգին թիչ մը աւելի ճանչնանք Համշէնն ու համշէնցիները. կը զօրակցինք մեր քոյրերուն եւ եղբայրներուն, որ կառչած մնան իրենց արմատներուն եւ ինքնութեան: Տրապիզոն նահանգին եւ Համշէնին ձօնուած այս տօնակատարութեան ընդմէջէն կ'ողջունենք նաեւ բոլոր թաքուն հայերը:

Այս ոգեշնչող խօսքերէն ետք մուտք գործեցին Համազգայինի «Գլաճոր» մասնաճիւղի «Երեւոնի» պարախումբի պարման-պարմանուիկները՝ իրենց ձեռքերուն բարձր բռնած ցուցատախտակներ, որոնց վրայ արձանագրուած էին շրջանի քաղաքներուն եւ հայ իշխաններուն անունները: Այս տպաւորիչ մուտքէն ետք պարախումբը, ղեկավարութեամբ պարուստի Լուի Նաճարեանի, ներկայացուց համշէնական ոճով 3 պարեր՝ «Թէք Թամզարա», «Հարսի պար» եւ «Թրթռուկ»: Վերջին պարին ընկերակցեցան Տոնակաճառի յանձնախումբի կարգ մը անդամներ: Պարուստի Լուի Նաճարեան պարերու մասին հակիրճ տեղեկութիւններ փոխանցեց ներկաներուն: Ան շեշտեց, թէ պարը կարելի է մասնակցել համշէնցիներու մշակոյթին եւ կենցաղին. անոնք կը պարեն զանազան տօներու առթիւ, Նոր տարուան, Սուրբ Ծնունդին, Ջրօրինէքին, Բարեկենդանին, Ջատկուան, Համբարձման եւ նոյնիսկ Մեծելոցին առթիւ, որը ոչ թէ ողբի, այլ նախնիներու յիշատակի տօն է: Տղամարդիկ կը կոչուին «գործ»: Տղամարդկանց հիմնական պարերը տեղի կ'ունենան հարսանիքներուն, Բարեկենդանին եւ Ջատկուան առթիւ: Քիչ առաջուայ պարը՝ «գործներու պարը» կը կոչուի «Թրթռուկ» կամ «Թրթրէմէ», որոնց շարժումները կը բացայայտեն յարձակողական եւ պաշտպանողական բնոյթ: Պարեցին նաեւ «Թաք Թամզարա» պարը, որը յատուկ է տղամարդկանց. նաեւ պարեցին «Սրաբար», այսինքն շարքով պար, որը ճանչցուած է «Հայսին» պար անունով, այսինքն «Հարսին» պար, որ կը կատարուի հարսանիքներու ամարտին. կը մասնակցին բոլոր զոյգերը: Ամուրիներուն եւ այրիներուն արգիլուած էր մասնակցիլ տոյն պարին:

Մեծ հաճոյքով նաեւ ականատես եղանք Տրապիզոն նահանգի քաղաքներու եւ Համշէնի հովանաւորներու մեծաբանքին, որոնց յաջորդաբար բեմ հրաւիրեց ընկերուի Հուրի. անոնք գնահատուեցան զարդասեղներով, ձեռամբ

Շարունակութիւնը՝ 2-րդ էջում

Հուրի Նաճարեան

Հրանդ Անդրեասեան, Տէր եւ Տիկ. Կարօ եւ Անի Ակիմեան, բժշ. Մասիս եւ Տիկ. Էլիզապէթ Աշքը, Տէր եւ Տիկ. Սիմոն եւ Մարալ Հասըրճեան, Տէր եւ Տիկ. Ստեփան եւ Հուրի Նաճարեան, Տէր եւ Տիկ. Սիիրան եւ Սեդա (Սիրաբեան) Զաւտար, Տիկ. Ռիթա Սարաֆեան Մուշուեան, Տէր եւ Տիկ. Արամ եւ Թալին Սարեան, Տէր եւ Տիկ. Սարգիս եւ Սեդա Պալեան, Տէր եւ Տիկ. Րաֆֆի եւ Ճոյ Պետրոսեան, փրօֆ. Ժոզեֆ Կիւլոյ, որ ծնած է Օրտու քաղաքը, իբր պուստակահայերու ներկայացուցիչ, մեծարուեցաւ իր բեղուն կեանքին համար: Զայն ներկայացուց ընկերուի Հուրի շէշտը ղնելով անոր կենսագրական գիծերուն վրայ, դրուատելով անոր տարբեր արժանիքները:

Հ.Օ.Մ.-ի «Ռուբինա» մասնաճիւղի ատենապետուի ընկերուի Վարսենիկ Սարգիսեանի: Սոյն զարդասեղները սիրայօժար պատրաստած ու նուիրած էին Տէր եւ Տիկ. Ահրոյ եւ Սիւզան Նաճարեանները, որոնք եւս գնահատուեցան յուշանուէրով մը:

Տրապիզոն նահանգի եւ Համշէնի քաղաքներ՝ Օրտու, Սամսոն, Կիրասոն, Արդուին, Ռիզէ, Հովա, Իւնիէ եւ Տրապիզոնի հովանաւորներն էին Տէր եւ Տիկ. Արամ եւ Արուսեակ Աթամէր, Տէր եւ Տիկ. Ալէն եւ Տօքթ. Սոնիա Սիմոն Աթամէր, Իվոն Անդրեասեան, Լեւոն Անդրեասեան,

Ապա բեմ հրաւիրուեցաւ Գերաշնորհ Տէր Մեղրիկ Եպիսկոպոս Բարիբեանը, Առաջնորդ Գանատայի Կիլիկեան Թեմի, օրհնելու սեղանները եւ փոխանցելու իր սրտի խօսքը: Սրբազան հայրը բարձրօրէն գնահատեց Հ.Օ.Մ.-ուիներու ծառայութիւնը մեր ժողովուրդի կեանքէն ներս, եւ շէշտեց թէ անոնք իրենց աշխատունակութեամբ, զոհաբերութեամբ, նուիրածութեամբ եւ անշահախնդիր ծառայ-

յութեամբ կը մնան ու պիտի շարունակեն ըլլալ գեղեցկագոյն զարդը թորոնթոհայ պատմութեան: Սրբազան Հայրը օրհնեց համշէնական ոճով պատրաստուած աղանդերով ճոխ սեղանները ուր հրամարտուեցան ձեռքով փաթոյթ (սարմա) բանձարով, պանիրով ու երշիկով պէտքէ, տապակուած ձուկ համսի եւ սմելը, թթուաշ կանաչ լուբիա տխարածով տապակուած, լոլիկով, վարունգով հայկական աղցան, Համշէնի սեւ կաղամբով սպաս, լաւաշ, մատնաքաշ, եգիպտացորենի հաց եւ այլ ճաշեր, որոնք բժախնդրօրէն պատրաստուած էին յանձնախումբի անդամ ընկերուիներու կողմէ: Ներկայ էր նաեւ Տէր Կոմիտաս Աւագ Քահանայ Փանոսեանը: Այս միջոցին ցուցադրուեցաւ նաեւ պատկերիզ մը Համշէնի մասին՝ համադրուած Օննիկ Նազարեանի կողմէ:

Ունեցանք վիճակահանութիւն. նուէրներն ընդհանրապէս ունէին ազգային բնոյթ: Էջանիշ տոմսերու վրայ կային համշէնական ասացուածքներ: Խրախճանքը շարունակուեցաւ խանդավառ մթնոլորտի մէջ՝ Արթիւր Աբգարեանի եւ Արմենիա նուագախումբի ազգային եւ տոհմիկ երգերու մատուցումով, մինչեւ առաւօտեան կանուխ ժամերը:

Տոհմիկ Օրուայ խրախճանքը բարձր տրամադրութեան մէջ պահեց ներկաները, եւ վստահաբար, երկար ժամանակ իրենց յիշողութեան մէջ թարմ պիտի մնայ: Չեռնարկ մը, որ ոչ միայն յաջողեցաւ, այլ՝ գերազանցեց:

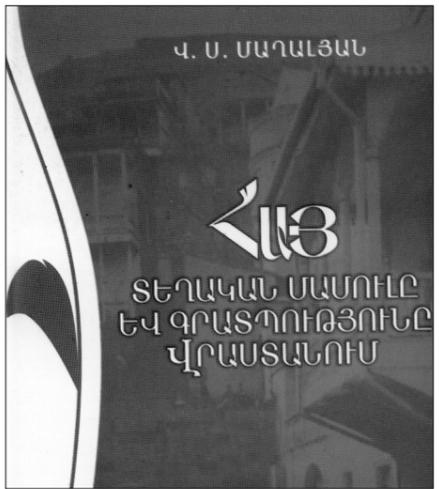
Համշէն, մեր սէր, մեր թախիծ՝ «Հայեր... Անոնք ալ հայ են...»:

ՍՈՆԻԱ ԳՐԱԾԵԱՆ
Թորոնթո, Գանատա

ԱՐԺԵՔԱՎՈՐ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Մեր թերթի ընթերցողներին հիշեցնենք, որ փախստական փոքի հեղինակի՝ Վ. Մաղալյանի «Վրաստանի հայ գավառական մամուլի պատմություն» (1900-1920թթ.)-ը հոդվածը, որում նա անդրադառնում էր Բաթումում և Սուխումում հրատարակված հայկական թերթերին, լույս է տեսել «Չայն համալսարանի» 2009թ. NN 9-10 համարներում: Հեղինակը, շարունակելով իր տքնաջան աշխատանքը, փել է մի արժեքավոր մենագրություն՝ «Հայ տեղական մամուլը և փախստությունը Վրաստանում» (ԵՊՀ հրատ., 2012, 255 էջ): Գրքի ներածությունում նա մասնավորապէս փում է. «Մեզ հետաքրքրող ժամանակահատվածում նախախորհրդային Վրաստանը, ինչպէս և Հայաստանը, գտնվել են Ռուսական կայսրության կազմում, այդ թվում նաև այն հայաբնակ ու հայկական տարածքները, որոնց մասին խոսվում է մեր աշխատության առաջին երեք գլուխներում: Դրանցում բազմիցս նշվող մարզերն ու գավառները միայն խորհրդային կարգի օրոք են մտնում Վրաստանի վարչական տարածքի մէջ»:

Ներկա մենագրությունը Վ. Մաղալյանի ժրգանք արդարունների արդյունքն է, որը նվիրված է վրացահայ տեղական, այսինքն՝ գավառային, մարզային ու շրջանային մամուլի ու գրատպության մեկ հարյուրամյակից ավելի ժամանակահատվածի (1885-1990թթ.) պատմության վերհանմանը, որը նորություն է մեզանում: Հայ տեղական մամուլն ու գրատպությունը հետազոտողների ուշադրությանը չեն արժանացել. մենք ցարդ այդ ուղղությամբ կատարված գրեթէ ոչ մի աշխատանք չունենք: Վ. Մաղալյանի ներկա ուսումնասիրությունը մեզանում առաջին փորձն է, որն արժանի է ամենայն ուշադրության:

Հայ տպագրության սկզբնավորման 500-ամյակին նվիրված հոբելյանական սակավաթիվ հրատարակությունների շարքում իր կարևորությամբ ու գիտական նորությամբ աչքի է ընկնում Երևանի պետական համալսարանի հայագիտական հետազոտությունների ինստիտուտի առաջատար գիտաշխատող, բանասիրական գիտությունների թեկնածու Վ. Մաղալյանի «Հայ տեղական մամուլը և գրատպությունը Վրաստանում» աշխատությունը:

Մենագրությունը բաղկացած է առաջաբանից, դրան հաջորդող երկու մասից, վերջաբանից ու մատենագիտական ցանկից: Առաջին մասն ընդգրկում է նախախորհրդային (1885-1920թթ.), իսկ երկրորդը՝ խորհրդային (1921-1990թթ.) ժամանակաշրջանը: Առաջին մասում, որն ունի երեք գլուխ, ներկայացված են Վրաստանի հինգ հայաբնակ գավառների ու մարզերի, որոնք են Սամցխե, Զավախքն ու Կախեթը, ինչպէս նաև Սև ծովի կովկասյան ափերի մարզկենտրոններ

Բաթում և Սուխում քաղաքների նախախորհրդային շրջանի հայ գրական-մշակութային կյանքը, մամուլն ու գրատպությունը: Այս մասի առաջին գլուխն ամբողջությամբ նվիրված է Ախալցխայի ու Ախալքալաքի գավառների գրական-մշակութային կյանքին՝ սկսած XIX դարի կեսերից մինչև XX դարի առաջին երկու տասնամյակների ավարտը, երբ Վրաստանում հաստատվում են խորհրդային կարգեր: Սև ծովի կովկասյան ափերի ու Կախեթի մամուլն ու գրատպությունը ներկայացնելուց առաջ հեղինակը կրկին անդրադարձել է այդ վարչական տարածքների հայկական բազմաբեղուն կյանքին, որի համայնապատկերի վրա ուրվագծվել է մամուլի ու գրատպության անցած ուղին նախախորհրդային շրջանում: Նա ներկայացրել է հիշյալ հինգ հայաբնակ գավառներում ապրած ու ստեղծագործած նշանավոր մարդկանց կյանքը, նրանց ծավալած մանկավարժական, հասարակական-քաղաքական ու գրական-մշակութային գործունեությունը տեղերում, որոնցից շատերը մինչև իրենց կյանքի վերջը ապրել ու գործել են իրենց ծննդավայրերում, առանձին դեպքերում ընթերցողներին ծանոթացրել է նրանց ստեղծագործություններին: Վերջում հեղինակն այն տեսակետն է հայտնում, որ վերոհիշյալ վայրերում մամուլի ու գրատպության սկզբնավորումը մեծապէս պայմանավորված է եղել նրանց այդ հայրենանվեր գործունեությամբ ու ժրգանք աշխատանքով:

հրատարակելու ուղղությամբ, որոնք, սակայն, արդյունք չեն տվել: Հայերեն առաջին թերթը Բաթումում տպագրվել է 1917-1918 թվականներին. դա բոլշևիկյան կազմակերպության օրգան «Բանվոր և զինվոր» էր, որից ոչ մի օրինակ ցարդ չի հայտնաբերվել: Հեղինակը ներկայացրել է նաև Բաթումում նախախորհրդային շրջանում հիմնադրված շուրջ հինգ հայկական տպարանների գործունեությունը, ճշգրտել է դրանցում տպագրված գրքերի բովանդակությունն ու քանակը և այլն:

Սև ծովի ափերին գտնվող Բաթում և Սուխում քաղաքները ևս անցյալում ապրել են հայկական մշակութային հարուստ կյանքով: Դրանցում դեռևս XIX դարի վերջերից գործել են հայկական եկեղեցիներ, դպրոցներ, թատերախմբեր ու երգչախմբեր, իսկ XX դարամուտին տպագրվել են հայերեն գրքեր ու թերթեր: Բաթումում հայկական գրատպությունը սկիզբ է առել 1900 թվականին, երբ այստեղ լույս է տեսել հայերեն առաջին գիրքը, իսկ 1904 և 1913 թթ. փորձեր են կատարվել լրագիր

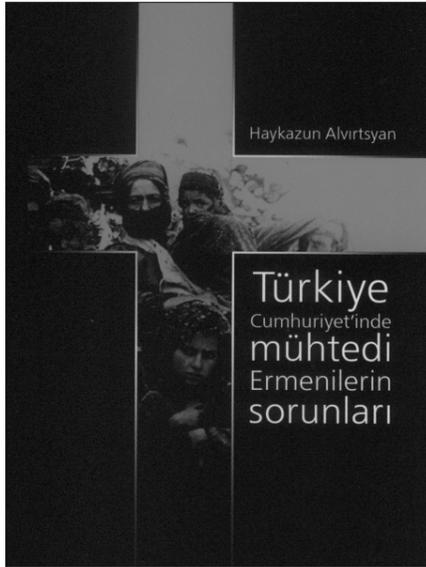
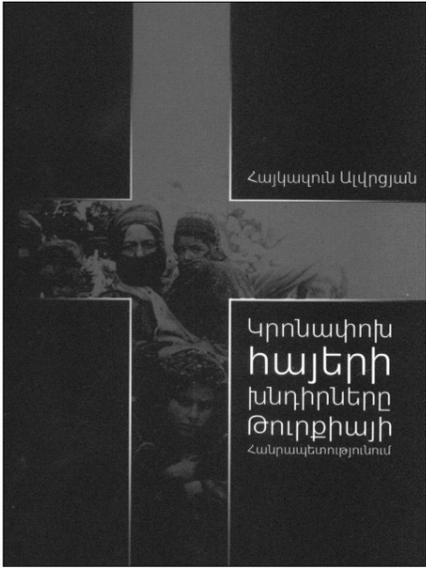
Նախախորհրդային շրջանում Սուխումում գործած միակ հայկական տպարանում, ճիշտ է, հայերեն գրքեր չեն հրատարակվել, սակայն լույս են տեսել չորս պարբերականներ՝ «Լույս» (1912-1913 թթ.), «Նոր կյանք» (1913 թ.), «Փարոս» (1919 թ.) և «Կարմիր աստղ» (1920-1921 թթ.), որոնց դերը նույնպես մեծ է եղել թուրքական յաթաղանից մազապարծ այստեղ ապաստան գտած համշէնահայերի վերջին խլայակները միավորելու, ուժ ու ոգի ներշնչելու և այս ափերում արմատավորելու գործում:

Կարևոր ենք համարում վկայակոչել նաև այն փաստը, որ Վ. Մաղալյանը վրաց տեղական մամուլի ու գրատպության տարեգրությունից վերցված կոնկրետ օրինակներով ցույց է տալիս, որ Վրաստանի հայաբնակ գավառներում ու մարզկենտրոններում հայկական գրատպությունն ու մամուլը սկզբնավորվել են ավելի վաղ, քան վրացական շատ գավառներում վրաց տեղական մամուլն ու գրատպությունը:

Ամփոփելով մշենք, որ մասնագետներին ու ընթերցող լայն շրջաններին է հանձնվել գիտական պատշաճ մակարդակով գրված մի մենագրություն, որը նորություն է վրացահայ պարբերական մամուլի ու գրատպության անցած ավելի քան հարյուրամյա ուղու ուսումնասիրության ասպարեզում:

ԼԵՆԴՐՈՒԵ ԱՆՈՅԱՆ
Բանասիրական գիտությունների
դոկտոր, պրոֆեսոր

«ԿՐՈՆԱՓՈԽ ՀԱՅԵՐԻ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ԹՈՒՐԹԻԱՅԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ» ՄԵՆԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՇՆՈՐՀԱՆԴԵՍԸ

Ձախից՝ Մելինե Անույանը, Հայկազուն Ավրոյանը, Ռուբեն Մելքոնյանը և Սերգեյ Վարդանյանը

Նոյեմբերի 14-ին տեղի ունեցավ Արևմտահայոց հարցերի ուսումնասիրության կենտրոնի տնօրեն, հայագետ, բանասիրական գիտությունների թեկնածու Հայկազուն Ավրոյանի «Կրոնափոխ հայերի խնդիրները Թուրքիայի Հանրապետությունում» երկվեզու (հայերեն, թուրքերեն) մենագրության շնորհանդեսը: 500 տպաքանակով տպագրված գրքի խմբագիրն է թուրքագետ, պատմական գիտությունների թեկնածու Մելինե Անույանը:

Թուրքագետ, բանասիրական գիտությունների թեկնածու, ԵՊՀ արևելագիտության ֆակուլտետի փոխդեկան Ռուբեն Մելքոնյանը, շնորհավորելով հեղինակին և գիտական հանրությանը գրքի լույսընծայման առթիվ, նշեց, որ հայերի բռնի կրոնափոխությունը հայագիտության կարևոր խնդիրներից մեկն է, այն հարցերից է, որն անընդհատ ուսումնասիրության կարիք ունի, քանի որ դեռևս համակողմանի ուսումնասիրված չէ: Թեման, ըստ պարոն Մելքոնյանի, գտնվում է գերքաղաքականացված վիճակում հատկապես Թուրքիայում և օրակարգային, արդիական հարց է այդ երկրի թե՛ քաղաքական համակարգում, թե՛ հասարակական-գիտական քննարկումներում: «Կրոնափոխ հայերի խնդիրն առնչվում է մի քանի գիտակարգերի՝ պատմագրություն, թուրքագիտություն, ազգագրություն և այլն, ուստի հետազոտողի համար բավականին բարդ է այս բոլոր գիտակարգերի ընձեռած հնարավորություններն օգտագործելով՝ ներկայացնել համակարգված, կուռ աշխատանք, ինչը հաջողվել է Հայկազուն Ավրոյանին: Հայերի բռնի կրոնափոխությունն ուղղակիորեն կապված է Հայոց ցեղասպանության հետ, և գիրքը պետք է դիտարկել նաև Ցեղասպանության

100-րդ տարելիցի համատեքստում», - ասաց պարոն Մելքոնյանը՝ շեշտելով, որ թուրքական արխիվները, հայկական տարբեր աղբյուրներ հարուստ են փաստերով, որոնք ապացուցում են բռնի կրոնափոխության բազմաթիվ դրվագներ:

Համշենագետ, «Համշեն» հայրենակցական միության փոխնախագահ, «Չայն համշենական» ամսաթերթի գլխավոր խմբագիր Սերգեյ Վարդանյանն էլ նկատեց, որ մենագրությունը կարող է հետաքրքրել և՛ ուսանողությանը, և՛ լրագրողներին, և՛ լայն հանրությանը:

Գրքի հեղինակ Հայկազուն Ավրոյանն ընդգծեց, որ մենագրությունը պատրաստել է որպես տեղեկագիր, որը հետաքրքրվողներին մանրամասնում է կրոնափոխ հայերի խնդիրները: Գրքում ներկայացվում է Օսմանյան կայսրությունում և Թուրքիայի Հանրապետությունում հայերի կրոնափոխության մի քանի կարևոր դրվագների համառոտ պատմությունը: Առանձին գլուխ է հատկացված համշենահայերի և Դերսիմի հայերի կրոնափոխության խնդիրն: Առավել հանգամանորեն արծարծվում են Հայոց ցեղասպանության շրջանը և դրան հաջորդած ժամանակաշրջանի իրադարձությունները մինչև մեր օրերը, ինչպես նաև՝ կրոնափոխ հայերի արդի խնդիրները և դրանց նկատմամբ Թուրքիայի իշխանությունների վերաբերմունքը:

Գրքի շնորհանդեսին անակնկալ մատուցեցին մշեցի հայերը, ովքեր միջոցառմանը ժամանեցին հենց Մուշից:

Հայկ Ասլանը Թուրքիայում հիմնել է «Տարոն» հայրենակցական միությունը: Պատմում է, որ Մուշ քաղաքում իշխանությունները որոշել էին քանդել հայկական գերեզմանատունը, որտեղ, ըստ Հայկ Ասլանի, թաղված է եղել նաև Քևորգ Չաուշը: «Տարոն» հայրենակցական միության բողոքի ցույցերի շնորհիվ միայն հայկական գերեզմանատունը հնարավոր եղավ փրկել կործանումից:

Մշեցի Արմեն Գալուստն էլ պատմում էր, որ փոքր հասակում թուրք մեկը ծեծել է իրեն՝ անվանելով «գյավուր»: Երեխան լացելով գնացել է տուն և պապից իմացել, որ ինքն իսկապես հայ է:

Մշեցի հայերը բարձր գնահատեցին աշխատությունը, քանի որ այն կօգնի մարդուն ձանաչել ինքն իրեն, իր ակունքները:

«Կրոնափոխ հայերի խնդիրները Թուրքիայի Հանրապետությունում» մենագրությունը հրատարակվել է ՀՀ նախագահի գործընկեր կազմակերպության՝ Հայաստանի երիտասարդական հիմնադրամի հայտարարած դրամաշնորհային մրցույթի շրջանակներում «Մշակույթ և հասարակություն» ՀԿ-ի իրականացրած ծրագրի արդյունքում: Այն թուրքերեն է թարգմանել Արևմտահայոց հարցերի ուսումնասիրության կենտրոնի աշխատակից Տիրան Լոքմազյանը:

«Ատարես» հրատարակչության «Արժեքներ» շարքի շրջա-
կանում տպագրված Միշել Ուելբեթի «Տարրական մասնիկները»
վեպի առիթով «Էօն» սրճարանում կազմակերպվել էր հիպիական ոճով
շնորհանդես: Հրավիրյալների թվում էին 60-70-ականների երևանյան
հիպիները՝ Սերգեյ Վարդանյանը, Զավեն Սարգսյանը, Երվանդ Երզնի-
յանը և այլք:

«Հիպիս պայմանական անուն է: Վաթսուն-յոթանասունական թվա-
կաններին մեզ հիպի էին ասում, բայց, իհարկե, ոչ մեկս հիպի չէր» - մեզ
հետ զրույցում ասաց «Ձայն համշենական» թերթի գլխավոր խմբագիր, ՀՀ
ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի փտաշխատող,
«Համշեն» հայրենակցական միության փոխնախագահ ՍԵՐՊԵՅ ՎԱՐ-
ՈՒՆՅԱՆԸ:

**- Ովքե՞ր էին հիպիները, ինչո՞վ էին
առանձնանում:**

- Հիպիներն առանձնանում էին ի-
րենց աշխարհընկալմամբ, ճաշակով,
լսում էին Ջեյմս Զոպիլին, «Բիթլզ», «Լեդ
Ջեյմսիները», Ջիմի Հենդրիքս, Արետա
Ֆրենքլին, Էլլա Ֆիցջերալդ, Ռեյ Չառլզ,
Լուի Արմսթրոնգ և այլն: Այն ժամանակ
հեռուստատեսությամբ նման երաժշ-

մշակույթը: Մարքսիզմ, լենինիզմ, կոմու-
նիզմ՝ այդ գաղափարները մեզանում
կորցրել էին իրենց հավատի տարրը:
Եթե մինչ այդ որոշ մարդիկ իսկապես
հավատացել են, որ 10-20 տարի հետո
կոմունիզմ կլինի, 60-70-ականներին դա
արդեն զավեշտալի էր: Դժգոհության
ալիք կար, քեզ ճնշողն էլ իրականում
դժգոհ էր տիրող հասարակարգից:

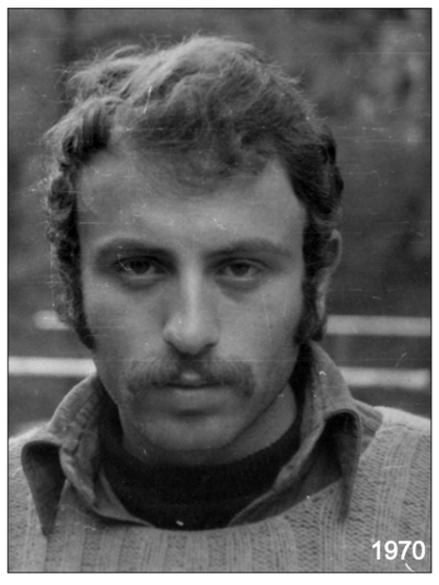
**գատախոհությունը ի՞նչ էին ենթադ-
րում՝ ինքնության գիտակցո՞ւմ, վե-
րաբժարո՞ւմ, թե՞ հայացք դեպի դուրս:**

- Անկեղծ ասած, շատերը կային, որ
սիրահարված էին արտասահմանի
ամեն ինչին, և նրանց մեծ մասը ամեն
միջոցի դիմեց, որ արտագաղթի: Տաս-
նամյակներ անց նրանցից ոմանց հան-
դիպել են Փարիզում, Վաշինգտոնում,
Նյու Յորքում և Լոս Անջելեսում, ու, կար-
ծես, այդ տասնամյակների բաժանումը
չի եղել, նրանք ինձ հետ սկսել են զրու-
ցել Երևանում կիսատ թողած նախադա-
տությունից: Ես ապշած նկատել եմ, որ
թեև նրանք արդեն ամեն ինչ ունեն, բայց
մտավոր մակարդակը մնացել է նույնը:
Երևի հայրենիքում մի աներևույթ ուժ
կա, այսպես ասած, կենսաբանական,
մագնիսական դաշտ կա, որն ազդում է
մարդկանց մտածողության և ստեղծա-
գործելու ունակության վրա: Իմ ընկեր
հիպիների հայացքը ոչ թե դեպի դուրս

նում էին հիպիներին, դաստիարակում,
ամոթանք տալիս, երեսով էին տալիս,
թե ի՞նչ տղա ես, եթե վրայիցդ «Շիպրի»
հոտ չի գալիս: Չիմացողներին ասեմ, որ
ԽՍՀՄ-ում այն սափրվելուց հետո օգ-
տագործվող, կարծես, միակ օժանդակը
էր: Եթե չես սափրվում, մորուք ես պա-
հում՝ էլ ի՞նչ «Շիպրի»: Ոստիկաններն
իրենց հերթին էին բռնում հիպիներին,
սափրում գլուխները: Ովքեր դիմադրում
էին, ծեծում էին: Լիտվայի ծովափնյա
Պալանգա քաղաքում ինձ էլ բռնեցին,
լիտվացու նման էի, շատերի հետ տա-
րան ոստիկանություն: Ես լսել էի, որ այդ
օրերին «Հայֆիլմը» Պալանգայում կինո
է նկարում, ասացի՝ դերասան եմ, հիպի
դեր եմ խաղում, ոստիկաններից մեկն
ասաց, որ ինքը տեսել է նկարահանող
խմբին: Ինձ բաց թողեցին: Ճանապարհը
շարունակեցինք, հասանք Լենինգրադ,
հետո՝ Մոսկվա: Ընկերս մնաց, իսկ ես
պիտի վերադառնայի Ուկրաինա:

«ԵՍ ԳՏԱ ԻՐԱԿԱՆ ՄԱԿՈՆԴՈՆ՝ ԱՐԴՎԻՆԻ ՆԱՀԱՆԳՈՒՄ ԳՏՆՎՈՂ ԾՈՎԱՓՆՅԱ ԽՈՓԱ ՔԱՂԱՔԸ»

տություն չէր հաղորդվում, կարծես ըն-
դամենը երկու ալիք կար, կամ ժամերով
հոկեյ էին ցուցադրում, կամ պատերազ-
մական թեմաներով հազար անգամ տե-
սած ֆիլմեր, կամ Բրեժնևի ելույթները:
Ձայնասկավառակ կարող էինք գնել
զբոսաշրջիկներից, որն այն թվերին 50
ռուբլի արժեք՝ կես աշխատավարձ:
Ջինսերը նույնպես թանկ էին: Այդ ժա-
մանակ ամբողջ աշխարհում սկսեցին
մոդայիկ դառնալ տղաների երկար մա-
զերը, բեղերն ու մորուքը: Իսկ աղջիկնե-
րը շպարվում էին, կարճ և նորածն էին
հագնվում, ազատ էին վարքի մեջ: Հի-
պիների մեջ շատ էին ինտելեկտուալնե-
րը, որ Կամյու էին կարդում, Սարտր,
Կաֆկա: Այն ժամանակ Մոսկվայում
տպագրվում էր «Արտասահմանյան
գրականություն» ռուսերեն հանդեսը, ես

**- Ձեզ հատկապես ի՞նչը գրավեց հի-
պիական շարժման մեջ:**

- Ինչպես ասացի, բողոքն այն իրա-
կանության դեմ, որն արժեք էր ներկա-
յացնում՝ բրեժնևյան քարոզչությունը,
իշխող կուսակցական վերնախավի
խոսքի և գործի տարբերությունը, կրթու-
թյան ոլորտում՝ ընտրած մասնագիտու-
թյան հետ կապ չունեցող առարկաների
դասավանդումը, նաև, երբ դասերի ժա-
մերին ուսուցիչը ընկած մի դասախոս
հագիվ էր արտաբերում իր գրած դա-
սախոսությունները, և բոլորը պիտի քար
կտրած լսեին և տետրերում գրեին: Դա-
սախոսները համոզում էին, որ ամենա-
ճիշտը մեր տնտեսությունն է, բայց երա-
զում էին արտերկրի կոշիկ կամ շոր
գնել: Այն ժամանակ դատարկություն էր
խանութներում, եթե նույնիսկ փող ունե-
իր, չէիր կարող ոչինչ գնել: Նույնը և
գրախանութներում. ամիսներով պիտի
գնայիր-գայիր, որ մի հետաքրքիր գիրք
հանդիպեր: Հրաշալի երգիչներ ունե-
ինք՝ Լուսիկ Քոչյան, Հովհաննես Բա-
դալյան, Օֆելյա Համբարձումյան, Ռու-
բեն Մաթևոսյան, բայց չես կարող ամեն
օր լսել նույնը: Նույնիսկ Բախ ու Վիվալ-
դի չես կարող ամեն օր լսել: Այսինքն,
ճահճացած վիճակի դեմ էինք ընդվզում,
հետո իշխանություններն էլ ընդունեցին
դա ու կոչեցին «լճացում»:

**- Իսկ ինչպիսի՞ն էր 60-70-ականնե-
րի նոր երիտասարդության ազգային
դիրքորոշումը: Դրսից եկած ալիքը, ա-**

էր, այլ դեպի ներս: Աթեիզմի ժամանակ-
ներում հիմնականում ջինսերով, ուսա-
պարկով, երկար մազերով մարդիկ էին
ցեխերի միջով բարձրանում լեռները՝
եկեղեցիներ ու խաչքարեր տեսնելու:
Այնինչ իրենց հայրենասեր համարողնե-
րից շատերը երբեք չէին գիշերի վրա-
նում: Նրանց համար առավելագույնը
Գառնի-Գեղարդում քեֆ անելն էր:

**- Պարոն Վարդանյան, ի՞նչ փոխեց
Ձեր կյանքում այդ շրջանը: Նոր հա-
յացքները, տարբերվող կենսաձևը, հա-
վանաբար, նաև արկածների պատճառ
են դարձել:**

- Անձամբ ես բավական տարբեր էի
իմ սերնդակիցներից: Ընկերս՝ Արամ
Ավագյանը, անգլերեն գիտեր, կարդա-
ցել էր հիպիական գրականություն, ռա-
դիոյով լսում էր անգլերեն հաղորդում-
ներ և ինձ ասաց, որ Ամերիկայում ու Եվ-
րոպայում ուսանողների շրջանում տա-
րածված է ավտոստոպով ճամփորդելը:
Այսինքն, ճանապարհին հանդիպող հա-
մընթաց բեռնատար մեքենաներ էին
կանգնեցնում ու անվճար ճամփորդում:
Առաջարկեց Մոսկվա գնալ՝ եղբոր մոտ:
1972 թվականն էր: Գնացինք: Ես գնում
էի աշխարհ տեսնելու: Կարդացած գր-
քերի աշխարհը և իրականը խառնվել
էին գլխումս, գնում էի Մարկեսի Մակոն-
դո քաղաքի նման մի բան գտնելու, նաև
Դրիմի հայկական հուշարձաններն ու
Այվազովսկու տունը տեսնելու, Էստոնի-
այում Աբովյանի Դորպատը՝ Տարտուն
տեսնելու: Երևանից տարբեր բեռնա-
տարներ փոխելով հասանք Սև ծովի
ափերը, այնտեղից՝ Դրիմ, հետո՝ Ուկ-
րաինա:

Ճանապարհին միառժամանակ մնա-
ցինք Մերձբալթիկայում: Այնտեղ հիպի-
ները թափառում էին փողոցներում, գա-
լիս էին տարբեր տեղերից՝ Ֆինլանդիա-
յից, Եվրոպայից: Երկաթե վարագույր-
ներից հետո տպավորություն էր, որ Եվ-
րոպայում ենք հայտնվել: Տեղի ոստի-
կանությունը ճնշում էր շարժումը, որով-
հետև այն վերածվում էր քաղաքականի:
Վերևներում մտածում էին, որ դա այլա-
խոհություն է, և ճիշտ էին կարծում: Հի-
պիներն այլախոհ էին արվեստում,
երաժշտության մեջ, քաղաքական հա-
յացքներում: Տալլինում դրուժինաներ
էին ստեղծել, կոմերիտական, կոմու-
նիստ աղջիկները, տղաները կանգնեց-

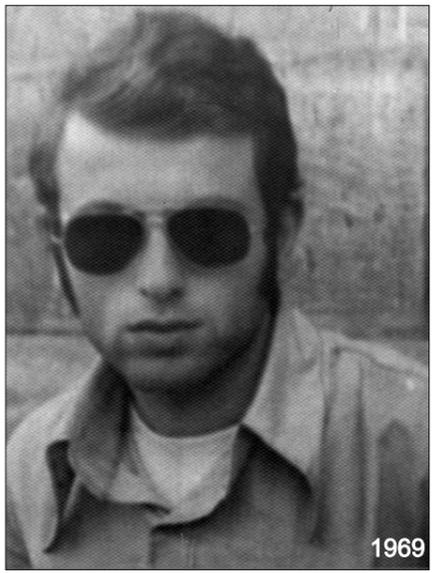
- Ինչո՞ւ:
- Գիտե՞ք ինչ, իմ ճանապարհորդու-
թյան գլխավոր նպատակներից մեկը
Կարպատյան լեռներում լինելն էր, իսկ
դրա համար պետք էր հարյուրավոր կի-
լոմետրեր ճանապարհից շեղվել արև-
մուտք, իսկ ընկերս չէր ուզում:

**- Իսկ Դուք ինչո՞ւ էիք ուզում Կար-
պատներ գնալ:**

- Փարաջանովի «Սոռաջված նախ-
նիների ստվերները» ֆիլմի պատճա-
ռով, որը մեծ ազդեցություն էր թողել ինձ
վրա, դարձել իմ էության մի մասը: Ո՛ր
մեր ճամփորդության ժամանակ ես ու-
զում էի անպայման գնալ Կարպատներ՝
գուցուկներին տեսնելու և ուսումնասի-
րելու:

Միայնակ վերադարձա Էստոնիա,
Լատվիա, Լիտվա, ամենուր արդեն ըն-
կերներ ունեի: Հետո հասա Ուկրաինա՝
Լվով, տեսա հայկական եկեղեցին, իջա
Իվանո-Ֆրանկովսկ, որտեղ նույնպես
եկեղեցի կար, գնացի Կարպատներ,
Յարեմչա, Կոսով, այլ քաղաքներ ու
գյուղեր, ի վերջո հասա Չեռնովցի: Կար-
պատներում ավելի շատ ճանապար-
հորդում էի գյուղական սայլերով, որոնք
շատ տարածված էին: Կիրակի օրերին
գյուղերից ժողովուրդը սայլերով գնում
էր տոնավաճառներ, ես էլ նրանց հետ:
Վաճառում էին ձեռագործ, ասեղնա-
գործ պարագաներ, նախշազարդ բաճ-
կոններ, ձեռնոցներ, նույնիսկ բրոյա
փողկապներ, ամեն ինչ ծաղկազարդ ու
գույնզգույն: Իսկը Փարաջանովի ֆիլմի
նման: Արդեն սեպտեմբերն էր, ես ման-
կավարժականի բանասիրականում էի
սովորում, դասերը սկսվել էին, պիտի
շտապեի, եկա Օդեսա, այնտեղից էլ
ինքնաթիռով՝ Երևան: Երկու ամիս ճա-
նապարհորդել էի:

Այս տարի «Ոսկե ծիրանի» շրջանա-
կում պետք է ցուցադրվեր «Սոռաջված
նախնիների ստվերները»: Անհամբեր
սպասում էի: Ամբողջ կյանքում այդ
ֆիլմն ինձ ուղեկցել է, երբեմն, շատ
տխուր պահերի մրմնջում էի նրա երգե-
րը: Նայեցի ու զարմացա, որ մեծ մա-
սամբ անգիր հիշում էի ֆիլմը: Բացի
այդ, ուզում էի կյանքի բազում փորձու-
թյուններ տեսած 62 տարեկանի հայաց-
քով նայել այն ֆիլմը, որը 20 տարեկա-
նում ինձ հանձարեղ էր թվացել: Ու տե-
սա, որ Փարաջանովն իսկապես հան-

բաժանորդ էի: 1972 թ. տպագրվեց
Մարկեսի «Հարյուր տարվա մենություն-
նը», որն ինձ ու ընդհանրապես գրակա-
նությանն առնչվող բոլորի վրա անջնջե-
լի հետք թողեց: Իսկ ընդհանրությունը
Եվրոպայի և Ամերիկայի հիպիների հետ
այն էր, որ և՛ այստեղ, և՛ այնտեղ հիպիա-
կան շարժումը բողոք էր իրականության
և կարծրատիպերի դեմ: Մշակութային
նոր արժեհամակարգ էր ձևավորվում:
Շատ է ասվել, որ համաշխարհային քա-
ղաքակրթություններն ալիքաձև են գար-
զանում: «Բիթլզների» հետ ինչ-որ բան
փոխվեց աշխարհում՝ ապրելաձևը,

ճարտը էր: Հոգիս փառավորվեց, որ չեմ սխալվել:

- **Վերադառնա՞նք հիպիների թեմային. ասացիք, որ Մերծբայթիկայում սրված էր վիճակը, իսկ մեզ մոտ անախորժություններից, ծեծկռտոցից խուսափո՞ւմ էիք:**

- Տնից դուրս էիր գալիս, արդեն վեճ ու կռիվ էր: Մարդիկ սիրում են, որ իրենց խումբը մյուսից բարձր է լինում, ճնշում են: Ոմանք մտածեցին, որ երկար մազերով տղաներից, աչքերը ներկող աղջիկներից կարող են բարձր լինել, ոչինչ որ դպրոցում իրենք վատ են սովորել: Հասարակության տականքը մտածեց, որ ինքը, որին ուսուցիչը միշտ ասել է ապուշ, բակում ոչնչով աչքի չի ընկել, հիմա կարող է փողոցով քայլող մոդայիկ հագնված աղջկան, երկար մազերով տղային վերևից նայել, առանց պատճառի հայհոյել: Իրենց այդպես պահողներին բազմիցս հասկացրինք, որ ուրիշներին չեն կարող անպատիժ վիրավորել: Իմ հին ընկերը՝ Արմեն Շեկոյանը, իր «Հայկական ժամանակ» վեպում այդ շրջանի մասին բառացիորեն գրում է, որ Մերզբայթիկում «Նաիրիի» խառնչիների ու գողականների կողմից ճանաչված ու հարգված էր, ու նրա շնորհիվ էր, որ երկրորդներին կհին «Նաիրիի» հատվածում գողականներն ու հիպինները ահագին ժամանակ լավ էլ կողք կողքի խաղաղ գոյակցում էին: Ավելացնեմ, որ այդ խաղաղ գոյակցությունը հեշտ չտրվեց: Որոշ ժամանակ հետո այդ ալիքը հանդարտվեց: Արդեն մեզ պախարակողներն էին ուշացումով երկար մազ պահում, հողիդեջ շավար հագնում:

- **Բողոքն ու այլախոհությունը դրսևորում գտա՞ն Ձեր կյանքի հետագա ընթացքում:**

1972

- **Ճամփորդությունիցս 6 տարի անց՝ 1978-ին, ես աշխատում էի «Պիոներ կանչում»:** Հայաստանի, Ղարաբաղի, Նախիջևանի, Կրաստանի, Աբխազիայի, Կրասնոդարի երկրամասի հայ երեխաներին առաջարկեցի բարբառով հեքիաթներ հավաքել: Աշխարհում նման բան չի եղել, որովհետև գրառում կատարելը ընդունված է 18 տարեկանից: Ամեն օր նյութեր էինք ստանում, թերթի փոստը ողողված էր նամակներով: Ինչպես իր հողվածներից մեկում գրել է Լևոն Անանյանը, իմ արածը այն ժամանակվա համար իսկական այլախոհություն էր, քանզի խորհրդային հասարակության մեջ բարբառով խոսող մարդը արհամարհվում էր: Երեխաները հանկարծ տեսան, որ իրենց մշեցի, սասունցի, լոռեցի տատի, պապի պատմածը տպագրվում է իրենց համար այդքան կարևոր թերթում: Նրանք արդեն ուրիշ կերպ էին վերաբերվում իրենց բարբա-

ռախոս մեծերին, չէին ամաչում նրանց պատճառով: Սերունդ դաստիարակելու խնդիր կար, միաժամանակ փրկվում էին հեքիաթները: Այդ հեքիաթները իրատարակեցի «Հրեղեն ծին» և «Թագավորի երազները» ժողովածուներում, որոնք շատ գունեղ նկարագրող են նկարիչ Նիկոլայ Մանուկյանը: Հետագայում դրանց անգլերեն ու գերմաներեն թարգմանությունները իրատարակեցի «Փրկված հեքիաթներ» վերնագրով:

- **Մասնակցո՞ւմ եք Հովհ. Թումանյանի թանգարանի կազմակերպած մերօրյա հեքիաթասացության և բարբառի փառատոնին:**

- Այո: Նույնիսկ արժանացել եմ մեդալի և մրցանակի: Թումանյանի «Սուտասանը» թարգմանել էի Թուրքիայի Արդվին նահանգի Խոփայի գավառի Խոփայի խոսվածքով: Դա իսկամ համշենահայերի խոսվածքն է: Իր տեսակի մեջ բացառիկ է:

- **Պարոն Վարդանյան, երկար տարիներ ինքնակամ ստանձնել եք համշենցիների բարբառը, բանահյուսությունը, սովորույթները մոռացությունից փրկելու առաքելությունը: Թե ինչ ճանապարհ եք անցել, ինչպես եք աջակցել համշենցիներին, այդ մասին հանգամանալի գրուցել ենք մեր նախորդ հանդիպման ժամանակ՝ (13.03.2012): 2004-ից տպագրում եք «Ձայն համշենական» ամսաթերթը, որն անվճար բաժանվում է հայկական գաղթօջախներում, Աբխազիայում, Կրասնոդարի երկրամասում: Անգամ թուրքական մամուլն է անդրադարձել այն փաստին, որ մի մարդ իր տանը, միայնակ, համշենահայերին նվիրված թերթ է հրատարակում: Ավելին, «Ջամանակ» և «Աբյուրը» Ձեր մասին հողված են տպագրել՝ «Երևանում մի տարօրինակ համշենցի» վերնագրով: Ինչո՞ւ համշենցի, երբ Դուք ծագումով վանեցի եք:**

- Այդպես են կոչում, որովհետև 35 տարուց ավելի է՝ նվիրվել եմ համշենահայերին: Շատ համշենցիներ էլ են մտածում, թե ես համշենցի եմ: Բացի այդ, հաճախ են ասում, որ նման եմ իրենց: Ղափաստանում համշենցիների մի գյուղ կա, գրեթե բոլորը կապուտաչյա են, ոսկեգույն մազերով: Այնքան ասացին, որ ես էլ կասկածներ ունեցա:

* Տե՛ս «Տասնյակ հազարավոր հայեր հանգստանում էին Սև ծովի հյուսիսային ափերին, բայց չգիտեին, թե ովքեր են համշենցիները», հարցազրույց, «Իրատես de facto», 2012 թ., մարտի 13-15, թիվ 17:

Շվեյցարաբնակ ընկերո՞ւ Հովան Սիմոնյանը, ով ուսումնասիրում է հայերի ԴՆԹ-ները, առաջարկեց, որ ես նույնպես հետազոտվեմ: Ի դեպ, դա միջազգային ծրագիր է, բոլոր ազգերն են ընդգրկված: ԱՄՆ-ից ստացված արդյունքները ցույց տվեցին, որ ես Հարավային Հայաստանից եմ, այսինքն՝ վանեցի եմ: Բայց ուրիշ խնդիր կա: Երբ 1984 թ. ուսումնասիրում էի Ղազախստանի համշենցիներին, տոհմի ավագը՝ ինստուն անց Իսխակ Կարաիբրահիմովը, որն աքսորից հետո կարողացել էր գաղտնի գնալ Աջարիա, իր թաքցրած ոսկիները բերել, սովից փրկել Ղազախստանում վերաբնակեցված հայրենակիցներին, ինձ ասաց, որ իրենք ծագումով վանեցի են: Ես մտածեցի, որ ծերունին ինչ-որ բան շփոթել է: Հետո ուսումնասիրություններից պարզ դարձավ, որ իսկապես Վասպուրականից արտագաղթ է եղել Համշեն: Բայց ասում են Վանից ենք եկել, որովհետև թուրքական տիրապետության ժամանակ այդ նահանգը կոչվում էր Վան: Ուրեմն ոչ թե ես եմ Համշենից, այլ իրենք են Վան-Վասպուրականից, մեր ընդհանրությունը ոչ թե այս կողմից է, այլ հակառակ:

- **«Ձայն համշենական» թերթի մասին ի՞նչ կասեք, գիտե՞մ, որ այն տասը տարի է՝ անխափան լույս է տեսնում:**

- Վաղուց էի մտածում, որ Երևանում համշենցիների մասին մի թերթ լինի: Երազանքները երբեմն իրականանում են, բայց ոչ իրենց ժամանակին: Եթե 70-ականներին լինեք թերթը, կունենար 100 հազար ընթերցող: Այն ժամանակ հայկական դպրոցների շրջանավարտներն իրենց կենսագործունեության ակտիվ շրջանում էին, կենդանի էր Եղեռնից մազապարծ սերունդը: Իսկ ներկա սերունդը մտածում է, թե ինչպես լավ ռուսերեն սովորի և ռուսական իրականության մեջ շատ գումար աշխատի: Իրենց ազգային գիտակցությունը, երևակայությունը սահմանափակվում է եկեղեցի կառուցելով ու մտքը լուսանկարվելով:

- **Թերթն այդ դեպքում ո՞ւմ է հասնում:**

- Նրանց, ում երևակայությունն ավելի զարգացած է: Ամեն տեղ կան մարդիկ, որ ուրիշ են: Թերթը 1000 օրինակով է լույս տեսնում: Աբխազիայում 31 հայկական դպրոց կա: Կրասնոդարի երկրամասում շատերը ավարտել են հայկական դպրոց, շատերն էլ Հայաստանից են գնացել: Վերջին տվյալներով՝ 282 հազար հայ է ապրում Կրաս-

նոդարի երկրամասում, 44 հազար էլ՝ Աբխազիայում, որոնց մեծ մասը համշենահայ է:

- **Այսինքն, «Ձայն համշենականը» տպագրում եք ոչ թե ըստ պահանջարկի, այլ ինչքան կարող էք:**

- Այո:
- **Դուք Թուրքիայում գրի եք առնում 18-րդ դարում արյունալի սպանդի հետևանքով բռնի կրոնափոխված համշենահայերի երգերը, հեքիաթները, զրույցները՝ դրանք բնագրով և գրական հայերենով ներկայացնում եք թերթի էջերում: Ըստ այդմ՝ ի՞նչ խնդիր է լուծում «Ձայն համշենականը»:**

- Նախ փրկվում են այդ եզակի բարբառն ու բանահյուսությունը, այնուհետև՝ եթե որևէ մեկն ուզենա համշենագիտությամբ զբաղվել, թերթում հարուստ նյութ կգտնի, նաև թուրքերենից թարգմանված:

- **Եղեռնի 100-րդ տարելիցին ընդառաջ ի՞նչ ծրագրեր ունեք:**

- Եղեռնի թեմայով մի քանի հատոր կարող եմ առաջարկել տպագրության: Երկու գիրք գրեթե պատրաստ է: Դերասան Արման Կոթիկյանի հավաքած հուշերը, փաստերը Եղեռնի մասին: Երկրորդ գիրքը Ջանակ տատի մասին է, համշենցի է, Եղեռնի ժամանակ կորցրել, հետո՝ 43 տարի անց, հանդիպել է տղային: Ես այդ կնոջ թոռներին եմ փնտրել-գտել Լիտվայում, Ամերիկայում, Ռուսաստանում, Աբխազիայում, Լիբանանում: Ունեմ Եղեռնի մասին համշենցի ականատեսների հուշատետրեր, որոնք կարող են տպագրության:

- **Փաստորեն, ամբողջովին նվիրվել եք համշենահայերին, իսկ երիտասարդ տարիների Ձեր երազանքները՝ երբևէ Մարկեսի Մակունդոն տեսնելը և Կարպատներում գուցուկներին ուսումնասիրելը, այդպես էլ անիրագործելի մնացին:**

- Ինչո՞ւ, ընդհակառակը, իմ երազանքներն իրագործվել են: Գիտե՞ք, շատերի երազանքներն են իրականանում, բայց նրանք դա չեն էլ իմանում, որովհետև մենք երազանքների իրագործումը պատկերացնում ենք դրանց պարզունակ կատարմամբ: Այնինչ Աստված երբեմն ավելին է տալիս: Այնպես ստացվեց, որ ես, ուկրաինական գուցուկներին ուսումնասիրելու փոխարեն, զբաղվում եմ քրիստոնյա և իսկամ համշենցիներով, որոնք հայ են և շատ հարուստ մշակույթ ունեն, երգ, պար, բարբառ և այլն, նաև գուցուկների նման լեռներում պարկապուկ են նվագում ու շուրջպար բռնում: Իսկ Մակունդոն, ինչպես հայտնի է, իրականում չկա, Գարսիա Մարկեսի հորինած քաղաքն է, որի փոխարեն ես գտա իրական Մակունդոն՝ Արդվինի նահանգում գտնվող ծովափնյա Խոփա քաղաքը, որի 19 հազար բնակիչների մեծ մասը իսկամ համշենցի է, որոնք, սահմանի փակ լինելու պատճառով, չեն շփվել հայերի հետ և, ինչպես Մակունդոնի բնակիչները, մոռացել են շատ առարկաների և երևույթների անունները: շատերն էլ աթեիստներ են, և պետք է, ինչպես Մակունդոնում, մեծ պաստառի վրա գրել՝ «Վերևում Աստված կա», որովհետև իսկապես կա, և Նա է իրականացնում մեր երազանքները:

Զրույցը՝ ԱՐՄԻՆԵ ՍԱՐԳՍՅԱՆԻ «Իրատես de facto», 2014 թ., հոկտեմբերի 24-27, թիվ 66:

«ՄԵԶԱՆԻՑ ՈՄԱՆՔ ԿՐՈՆԱԳՈՒՆ ՀԱՅԵՐԻՆ ՀԱՅ ԳԵՆ ՀԱՄԱՐՈՒՄ, ՍԱ ՕՏԱՐՈՒՄ Է ՆՐԱՆՑ ՄԵԶԱՆԻՑ, ԲԱՅՑ ՀԱՅՐ ՀԱՅ Է՝ ԱՆԿԱՆ ԿՐՈՆԻՑ», - Սերգեյ Վարդանյան, համշենագետ

Հայն իր ինքնությունը պահելու խնդիր միշտ է ունեցել, որովհետև Հայն հաճախ շատերը փորձել են ջնջել, արմատախիլ անել: Քրիստոնեությունը վաղուց արդեն ձուլվել է մեզ և դարձել հայի ինքնության մի դրսևորում: Բայց չպետք է մոռանանք, որ քրիստոնեությունը կրոն է, և հայ լինել-չլինելու հետ անմիջապես կապ չունի: Չէ՞ որ հայը հայ է՝ անկախ կրոնից, չէ՞ որ ներկայիս Թուրքիայի տարածքում այսօր բազմաթիվ հայեր են ապրում, ովքեր ժամանակին բռնի կրոնափոխվել են: Մեր կողմից նրանց օտարումը հղի է վատ հետևանքներով, որովհետև Ցեղասպանության 100-ամյակին ընդառաջ մենք պետք է ավելի շատ բացահայտենք Թուրքիայում ու Արևմտյան Հայաստանի տարածքում ապրող կրոնափոխ հայերին, ավելի խրախուսենք նրանց, արթնացնենք ազգային ինքնագիտակցությունը:

Համշենահայերն այս առումով, թերևս, ամենախոցելի են: Նրանց ուսումնասիրությամբ արդեն երեք տասնամյակից ավելի զբաղվում է «Համշեն» հայրենակցական-բարեգործական հ/կ փոխնախագահ, «Չայն համշենական» թերթի գլխավոր խմբագիր, համշենագետ Սերգեյ Վարդանյանը: Մեր խնդրանքով պարոն Վարդանյանը պատմում է համշենցիների մասին:

«Համշենահայերի մասին առաջին հոդվածը տպագրել են 1980 թ.-ին «Գարուն» ամսագրում, 2-րդ հոդվածը՝ «Համշենցիները՝ ծանոթ և անծանոթ», 1982թ. նույնպես «Գարունում», այն քննադատում էր հայկական դպրոցների փակումը, որովհետև Կրասնոդարի երկրամասի 140 հայկական դպրոցից միայն 4-ն էր մնացել: Իմ տվյալներով՝ այսօր Արևմտահայի 44 000 հայ բնակչության մոտ 30 000-ը քրիստոնյա համշենահայեր են: Կրասնոդարի երկրամասում, վերջին տվյալներով, ապրում է 282 000 հայ: Իմ մոտավոր հաշվարկներով՝ նրանցից 100-150 հազարը համշենցիներ են: Կան նաև 1414 իսլամացած համշենցիներ:

Իսլամացած համշենցիները հիմնականում ապրում են Թուրքիայի Ռիզեի նահանգում՝ Համշենում, Չամլիհեմշինում, Փազարում, Չայեխում և այլն: Այս գավառներում մոտ 60 000 համշենցի կա, որոնք մինչև 1950-ական թվականները հայերեն են խոսել, իհարկե, իրենց բարբառով: Արդվինի նահանգի Խոփայի և Բորչքայի գավառների շուրջ 25 հազար հայախոս համշենցիների 5-10 տարեկան երեխաներից շատերն արդեն բարբառին չեն տիրապետում, իսկ նախորդող սերունդը միայն դպրոցում էր թուրքերեն սովորում:

Չարմանալի էր, որ Թուրքիայում ապրող համշենցիները հայերեն են խոսում: Ուսումնասիրելով՝ հասկացա պատճառը: Արդվինի այդ լեռնային գյուղերում միայն 1980թ.-ից հետո էլ էլեկտրականություն և հեռուստացույց հայտնվել: Հեռուստացույց չեն նայել, իսկ տանը մեծերը միշտ Համշենի բարբառով են խոսել, երեխաներն էլ դա են լսել ու սովորել: Իսկ հիմա տեսնում են տանը մեծերը Համշենի բարբառով են խոսում, իսկ երեխան թուրքերենով մուլտֆիլմ է դիտում: Ծնողն էլ է արդեն ասում՝ սովորիր թուրքերեն, որ դպրոցում լավ սովորես, մարդ դառնաս:

Թուրքական ճնշումը միշտ շատ մեծ է եղել՝ և՛ դպրոցն ու բարձրագույն կրթությունն են թուրքերեն, և՛ հեռուստացույցն ու ռադիոն են թուրքերեն: Անգամ Սահմանադրությամբ է ամրագրված, որ Թուրքիայի բոլոր քաղաքացիները թուրք են: Իսկ Ռիզեի նահանգի համշենահայերը հայերեն շատ բառեր օգտագործում են, երբեմն չիմանալով, որ դա հայերեն է: Օրինակ՝ գնում ենք լեռները, որտեղ համշենցիներն են ապրում, խոսում ենք գյուղացիների հետ, նրանք թուրքերեն ասում են՝ գնանք Գարմի աղբուր կամ Դոնձուր: Երբ հացնում են՝ էր աղբուրը կարմիր է, կամ այդ վայրում տա՞նձ է աճում, գարմանում են, ասում են՝ էլի՞ են եղել այդ վայրերում:

Ստամբուլի համշենցիները մայիսի 25-ի կյանքի ժամանակ:

Բացատրում ես, որ ձեր ասած անվանումը հայերեն է և նշանակում է այն, ինչ ասացի: Սկսում են վիճել՝ մեկը մյուսին ասում է՝ բա ես ասում էի չէ՞, որ մենք հայ ենք, հաջորդն ավելացնում է՝ բա մեզ միշտ ասել են, որ մենք Միջին Ասիայից, Խորասանից ենք եկել:

Ազգային տարազն ավելի շատ պահպանվել է Ռիզեի նահանգում, օրինակ՝ կանանց գլխաշորը՝ փուշի անունով: Իհարկե, Արդվինի նահանգի գյուղերում Ռիզեի բնակչության մասն չեն հագնվում, կանայք, ասենք, գլուխները կապում են որևէ լաչակով, ուղղակի այն տարազի մաս չէ:

Ռիզեի շրջանի համշենցիների մոտ պահպանվել է նաև Վարդավառի տոնակատարությունը: Այն, իհարկե, իմաստային փոփոխության է ենթարկվել: Համշենցիները Վարդավառին յայլա են գնում, շուրջապար բռնում, երգեր ասում: Սա երիտասարդների ուրախության, նաև ծանոթության, ուրախ ժամանցի, երգ ու պարի տոն է, բայց միմյանց վրա ջուր չեն շփում: Ստամբուլում շատերն են սպասում, թե երբ է Վարդավառը գալու, որ յայլա գնան ու իրենց ավելի ազատ զգան: Իսկ Խոփայում հատուկենտ մարդիկ այդ բառը գիտեն: Երբ բառը լսում են, հիշում են, ասում են՝ որ երեխա էի, աղբուրի մոտ իրար հետ երեխաներով խաղում էինք, պապս ասում էր՝ վայ գյավուրի մեկ, գյավուր, վարդևո՞ր էք անում: Չէինք հասկանում՝ ինչ է ասում, ուղղակի գիտեինք, որ վատ բան ենք անում, իրար ջրում ենք: Համշենցիների մոտ պահպանվել է նաև գործը, որը նախկինում հարկատեսակ է եղել, գյուղացիներն անվճար աշխատել

են իրենց տերերի համար: Հիմա, գյուղում, եթե մեկն, ասենք, շինարարություն է անում, կամ գյուղատնտեսական աշխատանք, մյուսները հավաքվում, օգնում են:

Նաև պահպանվել են հայկական հարսանիքի որոշ տարրեր: Օրինակ՝ երգելով գնում են հարսի հետևից, երգի միջոցով պատմում, թե ինչ են բերել: Չմոռանանք, որ մուսուլման համշենցիները մուլայով են ամուսնանում:

Շատ համշենցիներ աթեիստ են, բայց ստիպված արարողակարգային բաներ անում են, օրինակ՝ հարսանիքներին կամ թաղումներին մուլա կանչում են: Ի վերջո, մարդն այդ հասարակության անդամն է: Իհարկե, կան նաև իրոք մահմեդականներ, ովքեր Մեքքա են գնում և այլն: Ասեմ, որ Արդվինի նահանգի համշենցիների մի մասն աթեիստ է: Աթեիստ ու մարքսիստ

ծեղ մեր տուն է կանչում: Դեռ դեռան մոտ մայրն ասում է՝ սա թուրք է դարձել, խելքին մի ընկեք, իհարկե մենք հայ ենք եղել: Մայրն աղոթքներ գիտեր հայերենով, որ երեխա ժամանակ սովորել ու հիշում էր, բայց չէր հասկանում, հարցնում էր՝ սուրբն ի՞նչ է նշանակում: 45 տարեկան էր այդ մարդը, նոր իմացավ, որ ծագումով հայ է:

Մեծ պրոպագանդա է գնացել համշենահայերի ազգային ինքնության ուրացման համար: Չմոռանանք, որ Թուրքիան մի երկիր է, որը միշտ նման հարցերում հստակ քաղաքականություն է ունեցել, ի տարբերություն մեզ: Մենք, ցավոք, այսօր 1915թ.-ից ավելի վատ վիճակում ենք գտնվում: Որովհետև այսօր մենք ծրագիր չունենք: Եղեռնից հետո մարդիկ գաղթել են, տարբեր վայրերում հայկական եկեղեցիներ ու կրթօջախներ են բացել: Այսինքն՝ մարդը ծրագիր է ունեցել հետ գալու, դրա համար իր զավակին հայերեն է սովորեցրել: Իսկ այսօր, գնացողները, ցավոք, դպրոց չեն հիմնում, ավելին՝ եթե հայկական դպրոց էլ կա, հաճախ երեխաներին օտար դպրոցներ են տալիս, որովհետև հետդարձի ծրագիր չունեն:

Համշենցիների մոտ բացասական տրամադրվածություն է առաջացնում նաև մեր որոշ հայրենակիցների վերաբերմունքը: Ոմանք միայն կրոնի պատճառով նրանց հայ չեն համարում: Հիմա տեսե՛ք՝ կան և՛ քրիստոնյա, և՛ իսլամ վրացիներ, և՛ քրիստոնյա արաբներ, և՛ մուսուլման արաբներ, քրիստոնյա և մուսուլման արաբներ: Հիշու՞մ եք, երկրաշարժից հետո Մայր Թերեզան Հնդկաստանից Հայաստան էր բերել հնդիկ մայրապետների, որոնք մի քանի տարի մարդասիրական ծրագրեր էին իրականացնում: Շատերը նրանց տեսած կլինեն Երևանի փողոցներում, բայց ոչ ոք չէր ասում, քանի որ նրանք կաթոլիկ են, ուրեմն իսլամոֆոբներ են, բոլորը գիտեին, որ Բուդդայի հայրենիքից եկած այդ թխամաշկ մայրապետները հնդիկ քրիստոնյաներ են: Ի՞նչ կապ ունի հավատքը ազգային պատկանելության հետ: Սա պարզուսակ մտածողության արդյունքում է ձևավորվում: Մերոնք շատերին այս կերպ վանել են: Ցավն այն է, որ համշենցիները հայկական աղբյուրներին ծանոթ չեն, մենք էլ չենք թարգմանում թուրքերեն:

Իսկ այս ամենի դեմ պայքարելու համար առաջին հերթին մենք պետք է մեր ծրագիրն ունենանք, ու ոչ միայն Թուրքիայում ապրող հայերի, այլև ամբողջ աշխարհի հայության համար: Հայաստանակենտրոն ծրագիր է մեզ պետք, որպեսզի գնացողն իր վերադարձի ծրագիրն ունենա: Այդ ծրագիրն ունեցող մարդը, կամ թե ակամա, երեխային սովորեցնում է հայերեն, որպեսզի վերադարձից հետո նա խնդիրներ չունենա:

Անդրադառնալով համշենահայերին՝ ասեմ, որ որպես առաջին քայլ ես առաջարկում եմ թուրքերենով տպել հանրամատչելի գրքեր՝ հայոց պատմության մասին և տարածել նրանց մեջ: Նաև թուրքերեն տալ, սովորական քաղաքացիներին տեղեկացնել, որովհետև նրանք ճիշտը չգիտեն, նրանց հայատյաց են դարձրել, թող իմանան իսկությունը, թող մեր հարաբերություններում ինչ-որ բան փոխվի: Ելքը մեկն է, երկրի վիճակը լավացնել, դարձնել զայթակղիչ ու մարդկանց հետդարձի ծրագիր տալ: Այսօր Կրասնոդարի երկրամասում Ուստյան ազգամուսնով որոշ հայեր դառնում են Ուստինով: Եթե Հայաստանը լավանա, ռուս Ուստինովն էլ կգա ու կասի՝ ես Ուստյան եմ»:

ՍՍՈՍ ՉՈՒՍՅԱՆ
Nyu.am
16.07.2014

1988թ. ՂԵԿՏԵՄԲԵՐԻ 7

ԵՐԿՓԵՂԿՎԱԾ ԿՅԱՆՔ

Կրասնոդարի երկրամասի Մեծ Սոչիի Աղյերի շրջանի Վերխնե-յե Վեյուլոյե գյուղից Ալվարդ Առաքելյանը հաճախ է Հայաստան գալիս, որդու` Ամուր Խոյեցյանի շիրիմին այցելության: Ալվարդը ծնվել է 1949թ. Արխագիայի Գագրայի շրջանի Մախադիր գյուղում: Հայրը` ձանաչված ուսուցիչ Աղասի Առաքելյանը, ծնվել է 1908թ. Տրապիզոնի նահանգի Սամսոնի գավառից Սև ծովի թուսական ափեր գաղթած և անտառախիտ սարերում գտնվող հայկական Թերզյան գյուղում ապաստանած համաշխարհային ընտանիքում: Նա սո-

վորել է Կրասնոդարի երկրամասի Հայկական ազգային շրջանի կենտրոն Շահումյան (Ելիզավետպոլսկոյե) գյուղում, որտեղից էլ գնացել է Ռոստով` ուսումը շարունակելու: Մանկավարժական տեխնիկումում: Ավարտելուց հետո նրան գործուղել են Արխագիայի Մախադիր գյուղի հայկական դպրոցում աշխատելու, որտեղ երկար տարիներ դասավանդել է ֆիզիկա և մաթեմատիկա: Ալվարդը 1966թ.-ին ավարտելով Գանթաղի հայկական միջնակարգ դպրոցը, մանկավարժ դառնալու երազանքով գալիս է Երևան: Մանկավարժական ինստիտուտում անհրաժեշտ միավորներ չի հավաքում և այնպես է ստացվում, որ որոշում է ընդունվել Մեքենաշինական տեխնիկում: Այստեղ էլ ընկերանում է համակուրսեցի Մարիամ Շահբազյանի հետ: Այդ բարեկամությունը շարունակվում է արդեն մոտ կես դար: Հենց Մարիամն էլ ինձ ծանոթացրեց Ալվարդի հետ, ով Սպիտակի երկրաշարժի տարելիցի առթիվ հերթական անգամ եկել էր Հայաստան: Ալվարդի ամուսինն էլ էր Մեքենաշինականի շրջանավարտ, 1971 թվականից ապրում էին Սպիտակում, մի տղա ու մի աղջիկ ունեին: Տղան` Ամուր Խոյեցյանը, որ Երևանի ժողովրդական ինստիտուտի առաջին կուրսի ուսանող էր, 1988թ. դեկտեմբերի 7-ի երկրաշարժից մեկ օր առաջ թեթև վիրահատության էր ենթարկվել Սպիտակի հիվանդանոցում: Աղջիկը` Ծովինարը, սովորում էր ութերորդ դասարանում, նա ևս մնաց փլատակների տակ, բայց փրկվեց: Մեր գրույցի ընթացքում Ալվարդը հուզվում էր, կրկնում, որ եթե տղան դասադուլների այդ օրերին չգար Սպիտակ, ապա ողջ կմնար: Փառք Աստծո, որ գոնե աղջիկը փրկվեց:

Ալվարդը պայուսակից հանում է մի տետր, որը միշտ իր հետ է: Նրանում իր բանաստեղծություններն են ու աղջկա դպրոցական շարադրությունը: Խնդրում է, որ երկրաշարժի զոհերի հիշատակի համար այն տպագրեն թերթում:

Ինչպես աղետից վերապրածներից շատերի, այնպես էլ Ալվարդի կյանքը անհամար դժվարությունների շղթա եղավ: 1996թ. նա տեղափոխվեց Սոչի` Աղյեր, քրոջ մոտ: Աղջիկը` Ծովինարը, որ ավարտել էր Վանաձորի Մանկավարժական ինստիտուտի անգլերեն բաժինը և մի սպիտակից երիտասարդի հետ ընտանիք կազմել, շուտով միացավ մորը և այժմ բոլորով բնակվում են Վերխնեյե Վեյուլոյե գյուղում: Թեև շատ խոջընդոտներ հաղթահարվել են, բայց երկրաշարժի հիշողությունները չեն թողնում, որ մայրական սիրտն անհոգ ուրախանա: Թերևս աղջկա որդին` Ամուրն է, որ սիրովանք է տատի համար:

Ալվարդի հետ գրուցում ենք նաև Աղյերի շրջանում, Արխագիայում բնակվող ընդհանուր ծանոթների, հայկական դպրոցների ձակատագրի, նաև նրա ծննդավայր Մախադիրի մասին, որտեղ ես շատ ծանոթներ ունեմ: Ալվարդը տպավորված էր «Ձայն համշենական» թերթում 2011թ. կարդացած Ջանակ տատի պատմությունից: Եղե՞նից փրկված Ջանակի վերաբնակված գյուղը` Օտլուղը, իրենց հարևան գյուղն է, Ալվարդի մայրն էլ, որ ծագումով Օրդուից էր, այնտեղ է թաղված: Ջանակին ընդամենը մեկ անգամ է տեսել` 1980 թվականին, երբ հյուր է գնացել իր քեռու աղջկան` Պայծառին, որը Ջանակ տատի որդու` Հարությունի Ջանուզյանի կարսն է: Մերրակի կինը: Ալվարդը պատմում է, որ Ջանակ տատը շատ խելացի կին էր, խոսելիս բառերը ընտրում էր: Հարսները նրան շատ էին սիրում:

Ալվարդի հետ «Ձայն համշենականի» բազմաթիվ օրինակներ են ուղարկում Գագրայի շրջանի դպրոցներում ու Աղյերի հայկական գյուղերում բաժանելու համար: Խոստանում են տպագրել դատեր գրածը Սպիտակի երկրաշարժի մասին, երկրաշարժ, որը Արխագիայից Հայաստան եկած Ալվարդի կյանքը բաժանեց երկու մասի` աղետից առաջ և աղետից հետո:

ՄԵՐԳԵՅ ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ

ԱՆ, ԻՆՉ ԱՐԵՑԻՐ, ՀՈՂ ԻՄ ՀԱՅՐԵՆԻ

7-ը դեկտեմբերի 1988թ., ժամացույցի սլաքները քարացել են 11 անց 41 րոպեի վրա:

Հայաստանում պայթեց ավերիչ ու կործանարար, հազարավոր անմեղ կյանքեր խլող ահավոր երկրաշարժը: Օ՛, կանգ առ ակնթարթ, ի՞նչ սարսափ ու որոտ, դրո՞ղք, անբացատրելի իրարանցում սկսվեց: Ի՞նչ է կատարվում, աշխարհի վե՞րջն է, թե հազարավոր անտեսանելի հրեշներ իրենց ձեռքն են առել երկիրը, խաղացնում են, պտտում ահ ու սարսափ տարածելով ամենուրեք...:

Չհասկացա, թե ինչ կատարվեց մեզ հետ, օտար լեզվի ուսուցչուհին վերջին հանձնարարություններն էր տալիս, երբ ահավոր աղմուկով շենքը փլվեց գլխներիս: Երկիրը ճռնչում էր ու ճռճվում, ամեն ինչ խառնվեց իրար, հայտնվեցին անթափանց խավարի մեջ, թվաց ճախրում են անօդ տարածության մեջ, ականջիս է հասնում փլվող տների, ցած թափվող քարերի խլացնող աղմուկը:

Անհամբեր սպասում ենք փրկարար ձեռքերի, անցնում են րոպեներ, ժամեր: Ծնչելը դժվարանում է, օդ չկա, մի՞թե այս է մեր կյանքի վերջին օրը...:

Մի կերպ շնչահեղձ լինելով ձայնում ենք իրար, շատերը արդեն չեն արձագանքում, հասկանալի է, դադարել է բաբախել նրանց մանուկ սիրտը, իսկ ինչքան երազանքներ ու նպատակներ ունեին... Որտե՞ղ եք այժմ իմ սիրելի դասընկերներ, երբևէ կհանդիպե՞նք արդյոք...:

Ինչքան ժամանակ մնացի անթափանց խավարի մեջ` պայթարելով մահվան դեմ, չգիտեմ, կորցրել էինք ժամանակի զգացումը, միայն մի ներքին ձայն հուշում էր. «Դիմացիր, դու պետք է ապրես...»: Ապրեցի... սեփական աչքերով նայեցի մահվան աչքերին, բայց հաղթեցի մահվանը:

Բայց հավետ 17 տարեկան մնաց մինուձար եղբայրս, 23 ժամ պայքարեց մահվան դեմ, և... ընդմիշտ հրաժեշտ տվեց կյանքին...:

Նա, որ պիտի ապրեր ու ստեղծագործեր, չէ՞ որ սովորում էր Երևանի

ժողովրդական ինստիտուտի առաջին կուրսում:

Ձակատագիր, նորից հայի անգուր ձակատագիր ... գուցե դասադուլներն ու գործադուլները վերջ դրին եղբորս ծաղկուն կյանքին...:

Չգիտեմ, դժվար է, շա՛տ դժվար է նայել սևազգեստ մորս արցունքոտ աչքերին, վշտից ծերացած հորս տխուր դեմքին, վաղամեռիկ եղբորս թախծոտ աչքերին, որոնք ավա՛ղ, նայում են պատից կախված նկարից...:

Ամո՛ւր, հարազատ ու մինուձար եղբայր, ինչո՞ւ այսքան շուտ հեռացար այս լուսավոր աշխարհից... ինչո՞ւ թերի մնացին ուսումը, երազանքներդ ու նպատակներդ, ընդմիշտ արցունքով պատվեց մեր հետագա կյանքը... մի՞թե հնարավոր է ապրել առանց քո կենսախիճի, սրտաբուխ ծիծաղի...:

Շուտով տոնելու էինք տատիս 70-ամյակը, ինչպիսի՞ հուզմունքով ու անհամբերությամբ էինք սպասում այդ օրվան:

Տատի՛, իմ սիրելի տատի, տասնյոթ տարեկան թռռանդ գիրկը առած հանգչում ես հարազատ քաղաքի գերեզմանոցում... միայն մի թարմ հողաթումբ մնաց իմ այնքան սիրելի եղբորիցս ու տատիկիցս...:

Հող մեր պաշտելի, Հայոց հինավուրց ու հարազատ երկիր, ի՞նչ կատարվեց քո հետ, ինչո՞ւ այդպես ցնցվեցիր տանջալից, մի՞թե քիչ արհավիրքներ ու զոհեր էիր տեսել քո բազմադարյան գոյության ընթացքում: Ինչպե՞ս կարողացար քո հարազատ գրկում տեղավորել այդքան անմեղ հոգիների: Այնքան երազանքներ կորան անվերադարձ: Կկարողանա՞ս արդյոք անտարբեր մնալ` լսելով տասնյակ հազարավոր որդեկորույս մայրերի, որբացած երեխաների սրտակեղեք ողբը` սրբատեղի դարձած գերեզմանոցներում:

Ո՛չ, դու տնքում ես ցավալի, այդ զգում են բոլոր նրանք, ովքեր հրաշքով փրկվել են ահավոր արհավիրքից և տանջահար շշջում են:

- Այս ի՞նչ արեցիր, հող մեր հայրենի... Դու ցնցվում ես անգորությունից, ողբում ու սգում անդարձ կորած քո սիրելի գավակների մահը...:

Այն անհամար դառն արցունքները, որ թափվեցին և շարունակում են թափվել մեր բազմաշարքար հայ ժողովրդի աչքերից, կիեղեղեին մեր փոքրիկ Հայաստանը, եթե դո՛ւ, հող մեր հայրենի, մոր պես չամոքեիր դաժան փորձության ենթարկված մեր ժողովրդին...:

Երբևէ կսպիանա՞ն արդյոք երկրաշարժի պատճառած վերքերը, ո՛չ, քանի ապրում ենք մենք, երբեք չենք մոռանա տանյակ հազարավոր անմեղ զոհերին...:

Բայց մեր ժողովուրդը պիտի ապրի և հարատևի, ինչպես ՀՂՂՀ ՀԱՅԿԱՎԱՆ:

ԾՈՎԻՆԱՐ ԽՈՅՏԵՑՅԱՆ
թ. Սպիտակ, 1989թ.

ՍԵՐՈՒՅՑ ՎԱՐՂԱՆՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի գիտաշխատող

Արդվինի նահանգի ծովափնյա խոփա քաղաքի 18.487 (2013թ.) բնակիչներից շատերը կրոնափոխված համայնքի հայեր են: Նրանց մի մասը քաղաքական հայացքներով ծախսակողմյան է՝ մարքսիստներ ու կոմունիստներ են, այսինքն՝ աթեիստներ են, և նրանց կրոնափոխ կամ մահմեդական համայնքի հայ կոչելը շատ պայմանական է, թեև, նրանք էլ ամուսնություններն ու թաղումները կատարում են մահմեդական օրենքներով: Խոփայում ու գյուղերում կան նաև այնպիսի համայնքի տղամարդիկ ու կանայք, ովքեր մոլեռանդ մահմեդականներ են և նույնիսկ արաբական աշխարհի սրբավայրեր ուխտի են գնում:

Բայց, բոլոր դեպքերում, խոփայի գավառի համայնքի հայերը հայտնի են իրենց ազատական հայացքներով, որի պատճառով 1980թ. Թուրքիայի ռազմական հեղաշրջման ժամանակ շատերը հայտնվեցին բանտերում: Դրանից հետո այս բնաշխարհի լեռնային գետերով դեպի Սև ծով շատ ջրեր հոսեցին, և թվում էր՝ սանձահարվել էին ժողովրդի կամքի արտահայտության բոլոր դրսևորումները, բայց 2010թ. վերջին և 2011թ. սկզբներին խոփա քաղաքի կենտրոնում հայտնվեցին բազմաթիվ ցուցարարներ, ովքեր բողոքում էին Չենդիդ գյուղի մոտ հիդրոէլեկտրակայան կառուցելու դեմ: Հեկի պատճառով քարուքանդ կարվել շրջակա գեղատեսիլ բնությունը, գյուղի ձկնառատ գետը կզրկվել իր ջրաշխարհի բնակիչներից: 1956թ. գյուղին տրված նոր Բալըքքոյ (Չկան գյուղ) անունը ծաղր կդառնար նրա բնակիչների համար: Հիդրոէլեկտրակայանի շինարարության դեմ բողոքի ցույցի ելածների բազմազույն ցուցադրումների մեջ իրենց անսովորությամբ աչքի էին ընկնում Համայնքի բարբառի խոփայի խոսվածքով՝ համայնքի գրվածները:

ZENDIDE PARTSE KAGA
ÇURE HIVANDI TAGA
HES'TA ŞININ ZENDIDIN
HIVANDI ÇUR MENOĞÇA

(Չենդիդի պարզ է քաղ ա,
Չուր է հիվանդի թաղ ա,
Հես չինին Չենդիդին,
Հիվանդի չուր մենոց չա:

Թարգմանություն

Չենդիդը բարձր գյուղ է,
Չուրը հիվանդի դեղ է,
Հեկ որ կառուցեն Չենդիդում,
Հիվանդի չուր չի մնալու):

Երբ 2011թ. մայիսի 31-ին նախընտրական քարոզարշավի ժամանակ խոփա եկավ վարչապետ Ռեջեփ Թայիփ Էրդողանը, բնակիչները դիմավորեցին ցույցերով ու քարեր նետելով: Ընդհարման ժամանակ ցուցարարներից մեկը՝ մի լազ ուսուցիչ, մահացավ: Դրանից հետո ցուցարարներից 11 հոգու ձերբակալեցին, դատ ու դատաստան եղավ, բանտարկեցին և այլն: Խոփայիցիների ասելով, այդ բողոքի շնորհիվ կասեցվեց հեկի շինարարությունը, բայց այն վերսկսելու վախճ մնում է:

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԵՏՔ

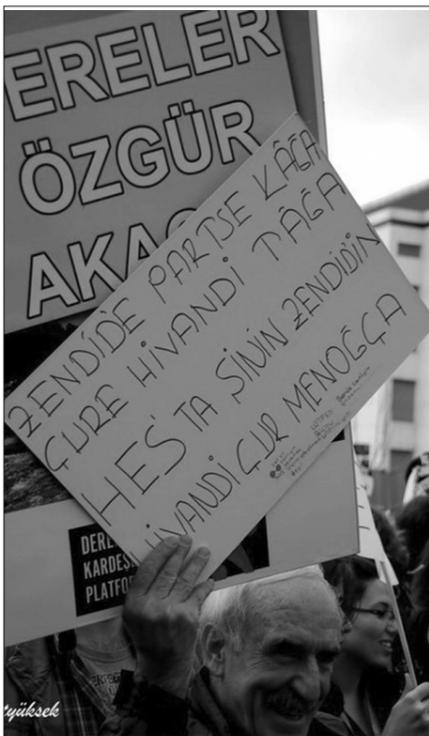

Ասեմ, որ Չենդիդի մասին քառյակն ինձ ծանոթ էր վաղուց, նրա տարբերակը ես գրառել էի դեռևս 1984 թվին Դրղզստանի Օշի մարզի Ուշ Կորգան գյուղում ապրող մուլա Հաքի Քոչանի ձեռքից, ով 1900թ. ծնվել էր Աջարիայի Գոնիո գյուղում և 1944թ. աքսորվել Դրղզստան: Դեռևս Աջարիայում նրա և էլի մի քանի համայնքի հայերի ազգանունները վրացական էին դարձվել, բայց նրանց ևս աքսորել էին: Ահա մուլա Հաքիից գրառվածը.

Չենդիդի պարզ է քաղ ա,
Չուր է հիվանդի թաղ ա,
Սեվդան սեվդային դալ չին,
Աս ինչբես անդեր քաղ ա:

Թարգմանություն

Չենդիդը բարձր գյուղ է,
Չուրը հիվանդի դեղ է,
Սիրածը սիրածին չեն տալիս,
Այս ինչպիսի անտեր գյուղ է:

Ի դեպ՝ այս խաղիկի մեկ տարբերակ էլ երգում է ծնունդով Քեմալպաշա ազանից, ստամբուլաբնակ երգչուհի Նուրջանը: Նա Հիքմեթ Աթաթուրքի «Նեշանլու աղար, գերթաս» երգի տեքստում անսպասելիորեն ներմուծել է ժողովրդական հետևյալ խաղիկը.

Մանասթր պարզ է քաղ ա,
Հավան հիվանդի թաղ ա,
Չուր է հիվանդի թաղ ա,
Սեվդան սեվդային դալ չին,
Աս ինչբես անդեր քաղ ա:

Մանաստր գյուղը գտնվում է Խոփայի հարևան Բորջքայի գավառում, նոր անունը Եշիլքոյ է: Այն, իսկապես, շատ բարձր գյուղ է, 2013թ. եղել են այդ լեռնային գյուղում և խմել նրա սառնորակ ջուրը: Գյուղում բնակվում են համայնքի հայեր, որոնց նախնիները եկել են 19-րդ դարի վերջերին և 20-րդ դարասկզբին խոփայի գավառի Արդալա գյուղից: Գյուղ տանող ոչ ասֆալտապատ ճանապարհը ծմռանը անանցանելի է դառնում: Տեղացիների ասելով «Ցըմրան դենտուն չաք ցուն քուկա» (Չմռանը տների չափ ծյուն է գալիս), այդ պատճառով գյուղացիները ծմռանը լքում են գյուղը և վերադառնում են եղանակների տաքանալու ժամանակ: Առանց գյուղի անվան հիշատակության՝ «Իսա քաղէս» (Այս գյուղը) ասելով, այս խաղիկի մեկ տարբերակ էլ երգում է ծնունդով խոփացի, ստամբուլաբնակ երգիչ Յաշար Քաբասումանօղլուն իր «Գարմի դոջ» երգում:

Ինչու են այսքան հանգամանակից անդրադառնում այս քառյակին: Որովհետև համայնքիցիների երգածը, այսպես ասած, ամենահայկական խաղիկներից է, որի բազմաթիվ տարբերակներ են 19-20-րդ դարերում գրառվել Հայաստանի գանազան գավառներում ու վայրերում՝ Լարբերդում, Ալաշկերտում, Բասենում, Նախիջևանում, Ակնում, Մանազկերտում, Արձաթում, Քանաքեռում, Ոսկեժայռում, Դարավանքում և այլն: Եվ անհավատալի էր, որ 200-300 տարի առաջ բռնի իսլամացված հայերի սերունդներն իրենց բողոքի ցույցին դուրս կգային պատմաբանների վրա հայերեն երգ գրելով:

Դա սկիզբն էր: Հաջորդ տարի՝ 2012թ., կանանց իրավունքներին նվիրված մարտի 8-ի մարդաշատ ցույցին Ստամբուլի Թաքսիմի նշանավոր հրապարակում մասնակցում էին նաև խոփացի կանայք, համայնքի գրված ցուցադրումներով «Kımanag ta hozain hamşetsi gendike» (Լսո՞ւմ եք. այստեղ են համայնքի կանայք): Երկու ամիս հետո, նույն հրապարակում կարմիր դրոշներով մայիսյան բազմա

մահազարանոց ցույցի ժամանակ ցուցարարների շարքում կրկին համայնքի ցուցադրումներ կային. «Kımanag ta hozaik! Abra Meg Mais» (Լսո՞ւմ եք. այստեղ ենք. Կեցցե մայիսի մեկը):

Սա, իհարկե, վերջին 3-4 տարիների նվաճումներից է, նախկինում ո՞ւմ մտքով կանցներ մայրենի բարբառով գրել: Թուրքիայի ազատականացմանը զուգահեռ խոփայում հայտնվում են նաև համայնքի անուններ: Արդեն մի քանի տարի է քաղաքի կենտրոնում աչքի է գարնում «Lusnika» (Լուսին) խանութի ցուցանակը, «Paleni» սրճարանի անունն էլ, անշուշտ, հիշեցնում է հայերեն բալենի ծառանունը, մեկ տարբերությամբ, որ նրանք «վալ» ասում են կեռասին, «վալենի»՝ կեռասենուն, իսկ մեր բալին ասում են «վիշեն»: Մեկ ուրիշ ցուցանակ՝ «Epage», նշանակում է՝ «Եվիդ կեր»: Այս ճաշարանում կարող ես ինչք թո ձեռքով որևէ բան պատրաստել: Նախորդին հիշեցնող մեկ ուրիշ անվանում՝ «Tadage», որը տրանսպորտային կազմակերպության անուն է և նշանակում է «Դատիդ կեր», այսինքն՝ աշխատիր, կեր:

Հավանաբար անվանադիրները ցանկացել են բոլորին կոչ անել, որ իրենց հացը աշխատանքով վաստակեն:

Իսկ խոփայի 2004-09թթ. քաղաքապետ Ելմազ Թուփալօղլուն, հիմնելով շինարարական և ճանապարհաշինական նոր կազմակերպություն, այն ուղղակի անվանել է «Nor»: Բայց 2013թ. օգոստոսին խոփայում ամենից շատն ինձ գարմացրեց քաղաքի կենտրոնի հայտնի թեյարան-ճաշարանի նոր անունը՝ «Pançuni»: Սկզբում կարծեցի, որ այն պարզապես նշանակում է «վան չունի»՝ բան չունի, ոչինչ չունի, ինչը լիովին համապատասխանում էր այնտեղ հավաքվող սոցիալական արդարության ջատագովների քաղաքական հայացքներին: Որոշեցի ճշտել իմ կռահումը և ներս մտա: Պարզվեց, որ երեսունն անց երկու տերերը՝ Քենան Յաղըը և Վահդեդին Աբրըըը ինձ ճանաչում են և ուրախացան կրկին հանդիպելով: Վահդեդինը ինձ հիշեցրեց, որ 2010թ. եղել են խիզո (Բաշոբա) գյուղում իրենց տանը և իր տատից՝ 94-ամյա էմինեից բանախյուսական նյութեր են գրառել: Իսկ ճաշարան-թեյարանը անվանափոխել են 9 ամիս առաջ, երբ թուրքերեն կարդացել են Երվանդ Օսյանի «Ընկեր Բ. Փանջունի» հանրահայտ վեպը: Սկզբում ճաշարանը կոչել են «Yoldaş Pançuni», հետո պարզապես «Pançuni», այնուհետև՝ «Mekan Pançuni», որը թարգմանվում է «Փանջունիի տեղ»:

Այս տարի քաղաքի համայնքի անվանումները համալրվել էին ևս մեկով, կենտրոնում գտնվող մի սրճարան-թեյարան անվանակոչվել էր «Dapur», ինչը նշանակում է փոքր, կլոր սեղան:

Այսպիսով, տարեցուտի խոփայում ավելանում են հայերեն անվանումները: Հաջորդ անգամ կպատմեն նաև Արդվինի նահանգի գյուղերի և սարուծորների համայնքի տեղանունների ու մանրատեղանունների մասին:

Գլխավոր խմբագիր և համարի պատասխանատու՝ ՍԵՐՈՒՅՑ ՎԱՐՂԱՆՅԱՆ: Լրատվական գործունեություն իրականացնող՝ «ՀԱՄՇԵՆ» հայրենակցական-քարոզարական հասարակական կազմակերպություն: Հասցեն՝ Երևան-37, Ազատության 2, բն. 8: Հեռախոս՝ (+374+10) 20 21 26: Գրանցման վկայական՝ N 03Ա054979, տրված՝ 26.06.2002թ.: Խմբագրությունը ոչ միշտ է համակարծիք հեղինակների տեսակետներին: Արտատպության կամ մեջբերման դեպքում հղումը «Չայն համայնքականին» պարտադիր է: Հրատարակվում է 2004թ. օգոստոսից: «ДЗАЙН АМШЕНАКАН» (ГОЛОС АМШЕНСКИЙ). Ежемесячная газета Земляческой благотворительной общественной организации «АМШЕН» (г. Ереван), Гл. редактор - СЕРГЕЙ ВАРДАНЫАН. Издаётся с августа 2004г. Газета распространяется бесплатно. Тел. 20 21 26. «HAMSHEN» Compatriotic-charitable public organization (Yerevan). «DZAYN HAMSHENAKAN». Issued from August, 2004. Editor in chief SERGEY VARDANYAN. Tel. (+374+10) 20 21 26, E-mail: dzaynhamshenakan@yahoo.com, www.dzaynhamshenakan.org